

Eskişehir Ticaret Tarihine Kısa Bir Bakış

Prof. Dr. Kemal Yakut
Anadolu Üniversitesi

Selçuklular döneminde Eskişehir sınır bölgesinde uç olarak nitelendirilen yerleşim yerlerinden biriydi. Selçuklu yönetimi Eskişehir ve Sivrihisar'ın ticaret yolları üzerinde olması nedeniyle büyük kazanç sağlamıştı

Tarihöncesi Dönem

Uygarıkların kavşak noktasında bulunan Eskişehir, tarihöncesi dönemden itibaren irili ufaklı ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir yerleşim yeri olmuştur. Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ali Umut Türkcan'ın başkanlığında Kanlıtaş Höyüğü'nde (Eskişehir/İnönü) yapılan kazılarda, şehrin ticari hayatının ilk dönemlerine ait eşsiz buluntular ortaya çıkarılmıştır. Kanlıtaş Höyüğü, Eskişehir'in en eski yerleşim alanı niteliğindedir ve günümüzden sekiz bin yıl öncesine (M.Ö. 6 binli yılların ilk yarısı) tarihlendirilmektedir. Kanlıtaş Höyüğü'nde bulunan Anadolu'nun ilk mermer bilezik atölyesi bu yerleşim alanının bilezik üretim merkezi olduğunu göstermektedir. Bu arkeolojik buluntu, (muhtemelen) şehrin ilk sistematik ticari faaliyetlerinden birini işaret etmektedir. Prof. Dr. Turan Efe'nin 1990'lar da Orman Fidanlığında yaptığı kazılarda bulunduğu mermer bilezikler ile Kanlıtaş Höyüğü'nde yer alan mermer bilezikler beraber düşünüldüğünde Eskişehir'in mermer işleme merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla mermer işlemeciliğinin şehrin ticari hayatının ilk dönemlerinde takas sistemi içinde büyük yer tuttuğunu belirtebiliriz. Eskişehir'in ticaret tarihinin söz konusu arkeolojik buluntular ışığında yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir.

Eskişehir'in stratejik konumundan ötürü genişlemek isteyen her kavmin ya da uygarlığın ilgisini çekmiştir. Türklerin gelip yerleşmesi ve kendilerine yurt yapmalarına kadar Hitit, Phryg (Frig), Kimmer-İskit, Lidya, Pers, Hellen, Galat, Roma ve Doğu Roma (Bizans) uygarlıklarının önemli merkezlerinden biri olmuştur.

Tarihöncesi devirlerde insanların başlıca geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu, kap-kaçak zanaatını geliştirdikleri bilinmektedir. Sonraki dönemlerde bölgenin ticareti, ilk kez Hititler döneminde yapılan ve imparatorluk merkezi Boğazköy'den başlayıp, Sivrihisar'ın güneyindeki Pessinus'tan (Ballıhisar) geçerek

Seyitgazi'ye ulaşan ve oradan da Efes-Kuşadası'na uzanan bir yol sayesinde çeşitlilik göstermiştir.

Friglerden Selçuklulara

Frigler döneminde tarım ve hayvancılık olağanüstü gelişmişti. Ünlü Greek Ozanı Homeros, hayvan sürülerinin bolluğundan, atların çevikliğinden ve bağların verimliliğinden övgüyle söz etmektedir. Özellikle eski Frigya'da, M.Ö. 9. yüzyıldan itibaren tunç işlemeciliği gelişmişti. Tunç eşya, demir alet ve araçların yapımında üstün beceri gösterilmişti. Özellikle tunç kazanların üretiminde olağanüstü bir yetenek sergilenmişti. Frigya tarihi boyunca bu metaller çerçevesinde ticaret sürdürülmüştü.

Seyyah Edmund Naumann 10 bin işçinin lületaşı sektöründe çalıştığından söz etmişti. Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr adlı kaynağa göre 1873/1874 yılında Viyana'ya 12 bin sandık lületaşı gönderilmişti. Ve bu ihracattan 84 bin lira gelir sağlanmıştı. Ne var ki 1914'e gelindiğinde lületaşı ticaretinde büyük gerilemeye şahit olunmuştu. Avrupa'ya sadece 352 sandık lületaşı gönderilmişti. Çalışan sayısı azalmış ve atölye sayısı da 38'e inmişti. 20. Yüzyılın başlarında lületaşı madenin yanı sıra az da olsa krom ihracatı da yapılmıştı.

Dokumacılık sektörünün de geliştiği ve bu sektörde üretilen ipekli kadife, yastık, minder, kilim, halı ve seccadelerin ihracının yapıldığı kayıtlara geçmiştir. Türkmen aşiretleri kilim ve halı dokumacılığında ünlenmişlerdi. Bu sektörde yabancı sermaye de şehre gelmiş ve Şark Halı İmalatçıları tarafından atölyeler kurulmuştu. Bu atölyeler, şehirde işçi sınıfının doğuşuna katkıda bulundu.

Eskişehir'de pazar için üretim yapılması ve Avrupa kapitalizmiyle bütünleşmesi tarım alanında daha yoğun bir şekilde görüldü. Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenlerin yeni tarım teknikleri uygulaması ve tarım yapılan alanları genişletmeleri üretimi arttırmıştı. Haydarpaşa-Eskişehir Demiryolu Hattı'nın 19 Haziran 1892'de işletmeye açılması, tarım ürünlerinin Avrupa'ya ihracını kolaylaştırmıştı. Buğday, arpa, nohut, mercimek ve fasulye üretimi düzenli bir şekilde artış gösterdi. Hemen vurgulayalım ki, Almanların demiryolu hattını Eskişehir üzerinden Konya'ya

uzatmak istemelerinin nedeni tarım ürünlerine olan ihtiyaçlarındandı. Eskişehir, Ankara ve Konya üçgenini hububat hattı olarak değerlendirmişlerdi. Nitekim Alman belgelerinde bölgenin kolonileştirilmesi ve demiryolu hattının çevresine Alman göçmenlerinin yerleştirilmesi yönünde istekler vardır.

Yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılacağı gibi, 19. Yüzyıl boyunca şehrin ekonomik yapısı değişmiş ve pazar için üretim yapılmaya başlanmıştır. Bu olağanüstü değişim tüccarın örgütlenmesini zorunlu kılmıştı. Üretilen ürünlerin iç ve dış pazarlarda pazarlanmasını kolaylaştırmak ve mesleki dayanışmayı sağlamak için 1893/1894'de Ticaret ve Ziraat Odası kurulmuştur. Ticaret Borsası da 23 Temmuz 1910'da oluşturulmuştur.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet döneminde şehrin ticareti büyük bir atılım yapmıştır. Özellikle şehirde ticaret ve tarımsal alanda biriken sermaye fabrikaların birbiri ardına kurulmasına olanak sağlamıştır. Bu fabrikalar Eskişehir'in endüstrileşmesine katkıda bulunduğu gibi ticari hayatının da en önemli taşıyıcısı olmuştur.

Tuğla ve Kiremit Fabrikaları

Cumhuriyetin ilk yıllarında ihtiyaç duyulan temel inşaat malzemelerinden biri kiremit ve tuğlaydı. Savaş sırasında yıkılıp-yıkılan kentlerin bir an önce imar edilebilmesi için bu malzemelerin sağlanması gerekiyordu. Dolayısıyla bu maddelerin

Bu fabrikalar Eskişehir'in endüstrileşmesine katkıda bulunduğu gibi ticari hayatının da en önemli taşıyıcısı olmuştur

üretilmesi için fabrikaların kurulması zorunluluğu kendini gösteriyordu. Eskişehir kiremit ve tuğla üretimi için en ideal yerlerden biriydi. Çünkü toprağı uygun ve demiryolu taşımacılığında avantajlara sahipti. Eskişehir'de ilk tuğla ve kiremit fabrikasının kurulmasına yönelik ilk girişim 1926 tarihlidir. Adı, Anadolu-Avrupa Tuğla Fabrikası anonim Şirketi'dir. 1927 yılında Eskişehir Marsilya Kiremiti ve Makine Tuğlası Limited Şirketi kurulmuştu. 1920 yılının sonlarından itibaren başka kiremit fabrikaları da kurulmuştu. Kurd kiremit Fabrikası 1928'de üretime geçmişti. Çift Kurd Kiremit Fabrikası ise 1933'de açılmış ve 200 işçisi bulunmaktaydı. Aslan Kiremit Fabrikası ise 1938'de kuruldu. Ticaret ve Sanayi Odası'nın verilerine göre, 1925'te kent dışına satılan tuğla ve kiremit miktarı 5 bin tondur. Ertesi yıl bu miktar 3 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Yıllar boyu gitgide artan üretimle beraber Eskişehir kiremitlerinin de ihraç payı artmıştır. 1932 yılına gelindiğinde 2.500.000 adet tuğla ve kiremit satılmıştır. Yapılan kaliteli üretim sonucu yüksek miktarda satış gerçekleştirilmesi, kenti Türkiye'nin toprak sanayisinin merkezi haline getirmişti.

Un Fabrikaları ve Değirmenler

Cumhuriyet döneminde sahip olunan buğdayı una çevirmek ve daha fazla ekonomik gelir elde etmek üzere un fabrikaları kurulmaya başlandı. İlk olarak 1923'te Yasinzade Mehmet Ali ve Hacı Çakırzade Süleyman Bey'ler tarafından Yasin-Çakır Un Fabrikası kuruldu. 1938 yılı verilerine göre günlük 500-1000 çuval un üretmekteydi. İkinci Un Fabrikası Gümölcine Un

fabrikasıydı. Bu un fabrikasının da günlük un üretimi 300-800 çuvaldı. Üçüncü modern un fabrikası ise 1936 yılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle kurulan Hamdi Gamgam'a ait olardı. Teknolojik açıdan en gelişmiş olan fabrikanın günlük 300-700 çuval un üretimi vardı.

Şeker Fabrikası

Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1932'de hazırladığı bir rapordan anlaşıldığı kadarıyla, dünya ekonomik bu-
nalımından önce kentte bir şeker fabrikası açma hazırlıkları başlatılmıştı. Fakat kuraklık ve ardından gelen ekonomik kriz bu hazırlıkların sonuçsuz kalmasına yol açmıştı. 1931 yılının sonbaharında kenti ziyaret eden bir Sovyet heyetinin, Porsuk nehri üzerinde etütler yapması ve araziye inceleyerek, kentin her yönden bir fabrikanın kurulması için geniş bir potansiyele sahip olduğunu ileri sürmesi, kentin önde gelenlerini harekete geçirdi. Ticaret ve Sanayi Odası'nda 1932 yılının Ağustos ayı başlarında farklı kesimlerin temsilcilerinin katılımıyla yapılan toplantıda bir şeker fabrikası kurulması kararı alındı. Nitekim Eskişehir Şeker Fabrikası 5 Aralık 1933'te üretime geçti. Fabrika kentin sosyal ve ekonomik yapısına büyük bir canlılık getirdi.

Çeşitli Fabrikalar ve İşletmeler

Tahin ve Helva Üretimi: Eskişehir endüstriyel üretimin yanında küçük esnaf işletmelerinin de yoğun şekilde ticari hayata katıldığı bir yapıya sahiptir. Cumhuriyet döneminde bir

sıçrama yakalayan alanların başında tahin ve helva üretimi ticareti gelmektedir. Bu bağlamda tahin ve helva üretiminin Eskişehir'de gelişmiş bir kol olduğunu söylemeliyiz. Nitekim Ticaret ve Sanayi Odası'nın verilerine göre Eskişehir'in ihracat kalemlerinde tahin ve helva önemli bir yer tutmaktadır. 1924-1932 yılları arasındaki verilere göre kent dışına satılan helva miktarı düşmekle birlikte önemli göstergeler sunmaktadır. 1924'te 110.000 kilo olarak görülen satış miktarı 1932'ye gelindiğinde 28.640 olarak karşımıza çıkar. Tahin satışına gelindiğinde ise 1927'de 23.850 olan miktar 1931'de 1540 kiloluk bir satış gerçekleşmiştir.

Yün Tarama ve İplik Fabrikası: Fabrika, 1930 yılına kadar sadece yün tarama ve palamut öğütmekte iken, bu tarihten itibaren halı ve diğer işler için de iplik üretmeye başlamıştır. Yılda 60 bin kilo yün tarayan fabrika 30 bin kilo iplik üretmekteydi. Üretilen ürünlerin bir kısmı Uşak, Isparta ve çevresine satılırdı.

Deri Fabrikası ve Atölyeler: Eskişehir'de 1928'den sonra 3 deri fabrikası üretime başlamıştır. Hacı Hilmi Mahdumu Nasrullah Efendi'ye ait fabrika 1928'de açılmıştır. Yılda 6 bin adet meşin, 9 bin adet vekete ve 3 bin adet kösele üretmişti. Bu fabrikadan başka 1930 yılında Köprülüler Cafer'e ait bir fabrika daha üretime başlamıştı. Üçüncü fabrika ise 1931 yılında üretime geçmişti. Pazarcıklı Hakkı Usta'ya ait olan fabrikada 3 bin kilo kösele, 15 bin kilo telatin ve 30 bin kilo sahtiyan ve meşin üretilmiştir.

Kereste Fabrikaları: Çatacık ve Bozan gibi kereste fabrikalarının yanında 9 büyük kereste işletmesi de faaliyet göstermekteydi.

Demirci ve Dökümhaneler: İki dökümhane bulunmaktaydı. 1932 yılı verilerine göre, 15'er bin ton ham demir, 8 bin ton makine aksamı dökerlerdi. İşçi ve usta sayısı 8-10 olarak değişmekteydi. Ayrıca 4 büyük demirci ve 75 küçük demirci tüccarı da bu sektörde yer almıştı.

Eskişehir Şeker Fabrikası 5 Aralık 1933'te üretime geçti. Fabrika kentin sosyal ve ekonomik yapısına büyük bir canlılık getirdi

Doğrama ve Mobilya Fabrikalar: 1929-1932 yılları arasında faaliyette olan 2 doğrama ve mobilya fabrikası vardı. Üretimleri 1200-2500 metre mik'abı doğrama ve 500 adet mobilya dolayındadır. Mobilya fabrikalarının yanı sıra, Gümülcineli Hasan Hakkı ve Gümülcineli Ahmet Kemal Beylere ait 2 büyük marangozhane ile küçük ölçekli 30 marangozhane vardı.

Araba İmalathaneleri: 1932'de iki büyük araba imalathanesi vardı. Yıllık 300-1000 yük arabası imal etmekteydiler. Ayrıca 3 orta ölçekli, 40 adet de küçük arabacı esnafı vardı.

Birlik Müskirat Fabrikası: Büyük bir şarap imalathanesine sahip olan fabrikanın yıllık 69 bin kilo üretimi vardı.

Ayrıca 1930'lan başında bir tekstil fabrikasının kurulması için çalışmalar başlatılmıştı. Fabrikanın inşa edilmesi için bir Sovyet Heyeti 18 Ağustos 1932'de kente gelip, incelemeler yapmıştı. Tekstil fabrikasında 1500 işçinin çalışması ve fabrikada günlük 4 ton pamuğun işlenmesi planlanmıştı. Fabrikanın makine ve teçhizatı Sovyetler Birliği'nden getirilecekti.

Cumhuriyet döneminde biriken sermaye sonucu gelişen ticari faaliyetler birçok alana yayılarak şehrin ekonomik yapısını olağanüstü bir şekilde geliştirmişti. Yunan işgali sonrası yakılıp yıkılan şehrin tekrar inşa edilmesi zorunluluğu ile başlayan üretim faaliyetlerinin, pazar için üretim aşamasına geçmesiyle ticari faaliyetler hız kazanmış 1930'lu yıllara gelindiğinde, birçok iş kolunda esnaf ve zanaatkâr işletmeleri sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştı

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Eskişehir'den İhraç Olunan Ürünler ve Miktarları

CİNSİ	1924 SENESİ KİLO	1925 SENESİ KİLO	1926 SENESİ KİLO
Arpa	4500000	10000000	9000000
Afyon	1100	1300	2500
At	0	0	0
Öküz, İnek, Manda vs.	480	800	1000
Un	1600000	2400000	2400000
Üzüm	9000	4000	0
Buğday	5000000	21000000	13
Burçak	0	0	0
Bakla	10000	10000	10000
Balmumu	6000	7000	9000
Bağırsak Otu	8000	10000	11000
Pirinç	0	20000	50000
Palamut	0	0	0
Patates	7500	18000	16000
Peynir	30000	48000	57000
Tiftik	220000	250000	250000
Tiftik Keçi	0	0	0
Tere Yağı	25000	33000	33000
Tütün	0	0	0
Haşhaş	0	0	0
Helva	110000	112000	112000
Ham Deri	11000	12000	21000
Deri Av	1500	18000	23000
Değirmen Taşı	100	200	200
Sebze Yaş ve Kuru	500000	2200000	2200000
Tuğla ve Kiremit	0	5000000	3000000
Toprak Mamulâtı	0	0	0
Fasulye	80000	180000	320000
Koyun	0	0	0
Kereste	0	9000	25000
Keten tohumu	300000	350000	45000
Kömür ve Odun	0	0	0
Kireç	11000	12000	20000
Kil Madeni	0	0	0
Lüle Taşı Madeni	2244	773	820
Mercimek	140000	140000	140000
Yapak	280000	320000	375000
Yumurta	2500000	5500000	7000000

1928 Yılında Eskişehir'e İthal Olunan Ürünler ve Miktarları

CİNSİ	MİKTARI KİLO	YEKÜN KIYMETİ	BEHERKİLOSU LİRA/ KURUŞ
Alâti Ziraiye	132,345	91,640	70
Arpa	1,046,047	83,683	8
Elektrik Edevatı	9,445	14,167	1,50
Ot	33,862	1,354	4
Buğday	6,845,776	958,408	14
Manifatura	16,555	16,555	1
Eczayi Tıbbiye	9,329	37,316	4
Hazır Elbise	28,640	114,560	4
Otomobil Malzemesi	13,493	26,986	2
Kırtasiye	135,333	47,366	35
Un	431,697	66,912	15'5
Rakı	10,876	21,752	2
Makine ve Motor Alâtı	90,301	90,301	1
Bakır ve mamulâtı	1,294	1,941	1,50
Demir Petrol ve teferruatı	507,409	253,704	50
Peynir	15,266	9,916	60
Cam	26,162	2,678	12
Çay	49,717	105,650	2,59
Çimento	1,454,518	72,725	5
Haffafiye	7,921	11,881	1,50
Zeytinyağı	92,108	76,47	83
Zeytin	177,395	62,088	35
Susam	86,543	21,770	24
Şeker	1,275,922	472,842	45
Sabun	46,920	20,875	43
Gaz ve Benzin	896,000	232,960	26
Kahve	55,559	68,337	1,23
TOPLAM	---	3,224,000	
Kibrit sandık	400	48,000	120
Motorin	211,600	23,276	
TOPLAM	211,600	3,295,279	

1930 Yılı İtibarıyla Eskişehir’de Bulunan Tüccar, Küçük Esnaf ve Sanatkâr Sayısı

	TÜCCAR OLARAK KAYDI OLANLAR SAYISI		KÜÇÜK ESNAF VE SANATKÂRLAR SAYISI
Araba İmalathanesi	5	İki adedi motörle tahrik edildiği	40
Alâti zürraiye tacirleri	5	İki el imalathanesi	---
Alâti zürraiye tamirhanesi	0	----	20
Bakkaliye Tacirleri	58	-----	70
Billuriye ve Attariye	8	----	40
Bakırcı	3	----	5
Celep	3	----	13
Tabakhane	10	Üç adedi fabrikadır	13
Demirci San’atkârı	7	----	5
Demir Hırdavat Taciri	6	----	----
Hazır Elbiseciler	16	----	15
Eczahane	4	----	----
Furuncular	4	----	35
Fotografçılar	4	----	10
Haffaf, kunduracılar	23	----	60
Hamam	6	Erkek ve kadınlara mahsus altı hamam vardır.	----
Helvacılar	5	----	----
İnşaat Müteahhidi	1	----	----
İplikçiler	3	----	----
Kabızmallar	7	----	----
Kasaplar	14	----	15
Tayyare piyango bayii	2	----	----
Kuyumcular	4	----	7
Keresteciler	9	----	----
Keçeciler	1	----	4
Gazozhane	3	----	----
Kıraathane ve kahve	4	----	30
Komisyoncular nakliyat	5	----	----
Nalbant	1	----	20
Manifaturacılar	46	----	30
Lokanta	7	----	32
Muhallebici	----	----	4
Kundura Kalıpcısı	----	----	1
Tiftik, Yapak, Afyon, Deri Tacirleri	15	----	10
Dellal	5	----	----
Tuhafiyeciler	20	----	20
Terziler	5	----	15

Yararlanılan Kaynaklar

Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni, Eskişehir: Yıldız Matbaası, 1933
 Frigler, Midas’ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde, (Derleyenler: Taciser Tüfekçi Sivas-Hakan Sivas) İstanbul: Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2012.
 Güneş, İhsan-Yakut, Kemal, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir (1840-1923), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi

Yayınları, 2007.
 Yakut, Kemal, Modern Eskişehir’in Doğuşu (1923-1938), Ankara: Kebikeç Yayınları, 2015.
 Yersel, Faruk Şükrü, Eskişehir Ticari, Zirai, Coğrafi, tarihi, Malumat ve Halk Bilgileri, Eskişehir: Sakarya Matbaası, 1930
<http://kanlitas.com/>. Erişim tarihi 18.06.2017.